

FUNDAȚII, FONDURI, SOCIETĂȚI DE LECTURĂ, DONAȚII ȘI TESTAMENTE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ OGLINDITE ÎN PRESĂ (1865-1873)

*Mihaela Bedecean**

Cuvinte cheie: Biserica Ortodoxă Română, presă, fonduri, fundații, societăți de lectură, donații, testamente

Keywords: Romanian Orthodox Church, Press, Foundations, Funds, Reading Societies, Donations, Wills

A doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-o deschidere mediatică spre acțiunile caritabile, astfel încât, în ciuda dificultăților financiare cu care s-au confruntat comunitățile ambelor confesiuni, disponibilitatea creștinească înspre ajutorarea semenilor a fost surprinsă de toate ziarele vremii.

În această categorie se înscriu fundațiile și fondurile bisericești, Societățile de lectură ale tinerilor studioși, alături de donațiile și testamentele făcute în favoarea instituțiilor aflate sub patronajul ambelor confesiuni. Pe lângă publicitatea făcută activității caritabile, presa a fost folosită și ca un mijloc de reclamă pentru donatori, binevoitori cărora situația financiară le-a permis să ofere sprijin, încercându-se astfel cultivarea unor modele ce trebuiau urmate.

Atunci când li s-au oferit informații, redacțiile gazetărești au publicat statistici referitoare la starea financiară a fondurilor și fundațiilor bisericești. Relatările proveneau din mediile bisericești, doar ierarhia ecleziastică sau cei implicați direct în organizarea acestor acțiuni fiind în măsură să ofere detalii exacte.

Fondurile create în cadrul bisericilor românești și fundațiile prin intermediul cărora s-au oferit stipendii tinerilor români au contribuit la formarea intelectualității în Transilvania. Șansa a fost fructificată încă din secolele XVIII-

* Institutul de Istorie *George Barițiu* Cluj-Napoca, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 12-14, e-mail: bedeceanmihaela@yahoo.com

XIX, când tinerii ardeleni s-au bucurat de bursele acordate pentru studii în universitățile din țară și străinătate¹.

Urmărind să creeze un cler educat în efervescenta culturală catolică, Viena a oferit burse de studiu pentru români, după realizarea unirii religioase², care s-au concretizat în trimiterea unor tineri greco-catolici la universități de pe teritoriul monarhiei austriece sau la Roma.

În contrapondere, Biserica Ortodoxă Română nu s-a bucurat de același tratament din partea statului, prin urmare, primele fundații care au oferit stipendii au apărut abia la începutul secolului al XIX-lea.

Prima statistică oficială a fondurilor arhidiecezei ortodoxe, publicată în presă pe perioada asupra căreia ne-am oprit a apărut în *Telegraful sibian*³ și a cuprins situația financiară, contabilizată în decembrie 1869. Informația a parvenit pe cale oficială, datele fiind oferite consistoriului de către eforia arhidiecezană. Tabelul era concis și cuprindea denumirea celor 15 fonduri, iar pe coloane, sumele din „realități”, cele investite în obligațiuni, banii aflați în monedar, în argint și totalul fiecărui fond. Cele mai consistente sume aparțineau fondului Sidocsial (141.362 fl.) și seminarial (118.449 fl.), în timp ce Fondul dascălilor săraci avea cel mai mic capital – de 2.836 fl., dar sub 5.000 fl. înregistra și Fondul pentru biserici sărace, pentru personalul bisericii catedrale sau al personalului cancelariei consistoriale. Totalul tuturor fondurilor aflate sub oblăduirea arhidiecezei ortodoxe se ridica la 618.920 fl. 98 cr.

În episcopia ortodoxă de Arad, lipsa fondurilor proprii a dus la inițiativa episcopului Procopiu pentru înlăturarea acestei situații. La 3 septembrie 1870, Ivacicovici a hotărât înființarea Fondului general diecezan stabilind și modalitățile prin care acesta se putea întemeia: o contribuție de 3 cr. venită din partea fiecărui credincios al eparhiei și donațiile benevole oferite de comunele bisericesti. Hotărârea a făcut obiectul unui circular oficial semnat de ierarh, iar pentru o răspândire rapidă, actul a fost publicat în *Albina*, care avea atunci un tiraj de

¹ Cornel Sigmirean, *Rolul fondurilor și fundațiilor de stipendii în formarea intelectualității românești din Transilvania în perioada iluminismului*, în *De la umanism la iluminism*, red. Ioan Chiorean, Târgu Mureș, 1994, p. 119-130.

² Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu, 1871-2001*, Târgu Mureș, 2002, p. 9; Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu Mureș, 2007, p. 46-63.

³ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 8, 25 ianuarie/6 martie, p. 2.

1200 de exemplare⁴, dar și în *Federațiunea*⁵. Pentru a întări decizia privind înființarea Fondului, în ședința din 4 septembrie 1870 consistoriul a elaborat emisul consistorial nr. 897 cons./epit.⁶, prin care protopresbiterilor districtuali li s-a cerut să pună în aplicare măsurile stabilite pentru colectarea contribuțiilor necesare, act publicat de asemenea în paginile *Albinei*.

Episcopul Ivacicovici a făcut public documentul⁷ prin care a adus la cunoștința jurisdicțiunii comitatense, înființarea Fondului general diecezan.

Pentru strângerea sumelor necesare fondului diecezan, protopresbiterilor li s-a trasat o nouă sarcină, prin Circularul din 5 august 1871⁸ semnat, în absența episcopului de Arad, de protosincelul Andrei Papp. Astfel protopresbiterii, făcând apel la ajutorul comitetelor parohiale, aveau misiunea de a strânge suma stabilită și de a face un raport complet asupra situației generale, înaintat consistoriului diecezan până la 1 ianuarie 1872.

În același scop, al colectării banilor pentru fondul diecezan, vicarul episcopesc de Oradea, Miron Romanul, a semnat Circularul 425 Epitr., din 24 iulie 1872⁹. Adresat protopresbiterilor din districtul orădean, actul a stabilit modalitatea de încasare și predare a sumelor ce reveneau drept obligație fiecărei comune bisericești.

Deși nevoia alcătuirii unui fond diecezan era stringentă, aceasta trebuia corelată cu posibilitățile materiale ale credincioșilor, precare în multe cazuri, lucru care nu putea fi ignorat. Drept urmare, în iunie 1873, din încredințarea episcopului, protosincelul Andrei Papp a semnat Circularul Nr. 908/epitr. 206, conform căruia contribuția personală de 3 cr., destinată fondului diecezan era sistată pentru anul respectiv¹⁰. Decizia a aparținut sinodului eparhial, căruia i s-au adus la cunoștință dificultățile întâmpinate în teritoriu la strângerea banilor. Se notifica însă importanța contribuțiilor benevole, de la persoane cărora starea materiale le permitea. De altfel, sinodul a ajuns la concluzia că sumele de bani

⁴ *Albina*, 1871, 6, nr. 1, 3/15 ianuarie, p. 4.

⁵ *Federațiunea*, 1871, 4, nr. 9, 24 ianuarie/5 februarie, p. 3-4.

⁶ *Albina*, 1870, 5, nr. 84, 27 septembrie/9 octombrie, p. 4.

⁷ *Ibidem*, 1871, 6, nr. 25, 19/31 martie, p. 4. Documentul nr. 342 Epit. 106.

⁸ Circularul nr. 878/Epit. 307, din 5 august 1871 publicat în *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 65, 15/17 august, p. 1 și în *Federațiunea*, 1871, 4, nr. 89, 25 august/6 septembrie, p. 3.

⁹ *Lumina*, 1872, 1, nr. 6, 10/22 septembrie, p. 1-3.

¹⁰ *Ibidem*, 1873, 2, nr. 35, 24 iunie/6 iulie, p. 1-2.

strânse prin donații, făcute mai ales în preajma marilor sărbători au fost mai însemnate decât cele strânse în regim de obligativitate.

În aprilie 1872, referentul senatului episcopesc Arad, asesorul consistorial Petru Petrovici a semnat și oferit spre publicare o statistică completă, actualizată, a tuturor posesiunilor active și pasive, precum și situația fondurilor și fundațiilor de pe teritoriul eparhiei arădene. „Memorialul” a fost tipărit în 2 numere consecutive ale *Albinei*¹¹ și cuprindea inclusiv fondurile înființate de particulari. Cele mai importante fonduri menționate erau cele diecezane, 5 la număr¹², cu un capital total de 31.725 fl. 82 cr., la care se adăugau fundațiile particulare¹³ și fondurile particulare ale bisericilor¹⁴.

Același oficial a fost autorul „Conspectului banilor elocați în casa de păstrare Arădana cu interese de 6%, după computele încheiate la finea anului 1872, destinați pentru diferite fonduri și fundații”. Petrovici a oferit situația financiară a fondurilor diecezane și particulare, alături de cea a fundațiilor care aveau capitalul oferit spre păstrare societății Arădana, așa cum se prezenta aceasta la finele lui 1872. Suma totală a tuturor celor trei categorii se ridica la 84.583 fl. 47 cr.¹⁵

În mod concret, câteva dintre fundații au ajuns în paginile presei românești, aflându-se astfel în atenția opiniei publice.

Una dintre cele mai importante fundații ortodoxe, Fundația Gojdu¹⁶ a fost întemeiată de cunoscutul jurist și om politic român Emanoil Gojdu, născut la Oradea în 1802. Fundația avea drept principal scop ajutorarea tinerimii române studioase și a preoților ortodocși. La moarta sa, în ianuarie 1870, Gojdu lăsa o

¹¹ *Albina*, 1872, 7, nr. 33, 23 aprilie/5 mai, p. 3; nr. 34, 27 aprilie/9 mai, p. 3.

¹² Fondul „Reședința episcopescă” (17.982 fl.), Fondul capelei din Gaiu, Fondul clerical – compus din venitul tasului al 2-lea, Fondul preparandial – venitul tasului al 3-lea și Fondul general diecezan (6.615 fl.).

¹³ Fundația Paffyana, Fundația Patriciu Popescu – pentru biblioteca Institutului clerical, Fundația Fonray, Fundația contelui Colomanu Almasy de Chitigház, Fundația Gavrilă Faur. Suma totală a fost de 14.069 fl. 94 cr.

¹⁴ Este vorba despre 9 fonduri destinate bisericilor din diverse localități – cu un total de 7.088 fl. 19 cr.

¹⁵ *Lumina*, 1873, 2, nr. 4, 25 ianuarie/6 februarie, p. 3.

¹⁶ Stelean Boia, *Fundația „Emanuil Gozdu” (1870-1952)*, Arad, 2006, p. 17-31; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *op. cit.*, p.38-42; Ion Georgescu, *Fundația Emanuil Gojdu în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria*, în *MA*, 17, 1972, 7-8, p. 358-362; Nicolae Cordoș, Maria Magdalena Jude, *Contribuții documentare referitoare la Emanuil Gojdu și*

imensă avere, dispunând prin testament ca aceasta să fie folosită în scopurile enunțate.

În Congresul Bisericesc din toamna aceluiași an, în ședința din 13 octombrie s-a luat în dezbatere problema Fundației Gojdu¹⁷. Congresul, în sensul literei testamentare, primea averea și dispunea un raport exact despre starea acesteia. Deputatul Varga, plenipotentele mitropoliei a dezvăluit celor prezenți că averea activă a fundației era de 443.406 fl., iar cea pasivă de 131.546 fl. În conformitate cu dispozițiile testamentare, Congresul avea dreptul de a controla întreaga avere, iar în urma discuțiilor în plen s-a hotărât și informarea autorităților politice, după ce raportul privind starea Fundației era validat în plenul Congresul Național Bisericesc. Propunerea a plecat de la Babeș și a fost susținută de deputatul George Ioanovici, ambii considerând că prin aceasta nu era periclitată autonomia bisericească, ci se deschidea o poartă spre colaborarea cu autoritatea politică, mai ales că în cazul unor fraude în averea fundațională trebuia să se apeleze la bunăvoința regimului.

În plenul Congresului s-a citit întregul testament, pentru ca cei prezenți să fie la curent cu toate dispozițiile prevăzute de fondator. Exprimând recunoștință văduvei Melina Gojdu, Congresul a hotărât oficierea de parastase anuale în data de 9 februarie, ziua de naștere a testatorului. Ideea parastasului în amintirea lui Gojdu a revenit în discuție la sediul mitropolitan din Sibiu. Astfel, Consistoriul arhiepiscopesc întrunit în ședință la 23 ianuarie 1871¹⁸ reamintea întregului cler al arhiepiscopiei deciziile cu privire la memoria mecenatului: parastase în toate bisericile ortodoxe la data de 9 februarie (ziua nașterii sale) și cu ocazia tuturor sinoadelor, când preoților li se cerea să citească la slujbe biografia și actul testamentar. În plus, fiecare comunitate era îndatorată a cumpăra portretul lui Gojdu, pentru școală și biserică, achiziție care se putea face prin intermediul tipografiei arhiepiscopice.

fundația sa, în *AMN*, 1989-1992, 26-30, p. 573-590; Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002, p. 134-141; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, București, 1994, p. 96; Antonie Plămădeală, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar, 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 52.

¹⁷ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 82, 15/27 octombrie, p. 1-4; *Federațiunea*, 1870, 3, nr. 108, 23 octombrie/4 noiembrie, p. 2; *Gazeta Transilvaniei*, 1870, 38, nr. 91, 3 decembrie/21 noiembrie, p. 1.

¹⁸ *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 10, 4/16 februarie, p. 1.

Sub impulsul cercurilor mitropolitane, Ivacicovici a semnat un circular în care îndemna la păstrarea vie a memoriei lui Gojdu, recomandând preoților să săvârșească slujbele de pomenire¹⁹. Pentru a veni în sprijinul clerului, *Lumina* publica „Schițe din biografia fericitului fondator Manuil Gojdu, completate de Ioan Russu”²⁰, care s-au dorit un model pentru discursurile ce trebuiau rostite la comemorări.

O altă fundație care a funcționat în cadrul bisericii ortodoxe a fost Fundația Zsigaiană²¹. Despre această fundație au fost tipărite în presă doar două extrase din Protocoalele Consistoriului diecezan arădean, din 21 iulie 1866²² și din 10 iulie 1869²³. Ambele acte comunicau situația financiară a fondului, respectiv balanța venituri-cheltuieli și în ambele cazuri aceasta era negativă. Astfel, în primul raport datoria era de 91 fl., iar în cel de-al doilea de 16 fl. Veniturile au fost asigurate din arenda casei fundaționale, în valoare de 1.080, respectiv 1.220 fl., în timp ce cheltuielile au fost împărțite între repararea sediului fundației și întreținerea elevilor. Abia în 1873, într-un document elaborat de sinodul eparhial Arad, fundația a fost amintită în cadrul unui raport general, constatându-se o fericită redresare economică, dovadă fiind capitalul de 18.000 fl. înregistrat în acel moment²⁴, deși nu se ofereau niciun fel de explicații pentru această revigorare financiară.

Informații rarefiate s-au regăsit în presă despre Fundația Vasile Moga²⁵. Erau doar știri care interesau în acel moment, adică organizarea unor concursuri pentru bursele oferite. Nu avem nicio evaluare generală sau anuală a situației asociației, date referitoare la istoricul acesteia sau la rezultatele obținute până în acel moment.

¹⁹ *Lumina*, 1873, 2, nr. 3, 21 ianuarie/2 februarie, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, p. 1-2.

²¹ Nicolae Zsiga, comerciant și filantrop român, născut în octombrie 1790, în Bihor și decedat în noiembrie 1870, la Oradea. Din 1854 a oferit câte un stipendiu în valoare de 50 fl. pentru 20 de tineri ortodocși. În 1864 a înființat fundația ce i-a purtat numele, cu un capital de 40.000 coroane. A oferit ajutor studenților merituoși de la gimnaziul din Beiuș, a contribuit la renovarea de biserici, precum turnul bisericii din Oradea pentru care a oferit 4.000 coroane

²² *Telegraful român*, 1869, 17, nr. 60, 31 iulie/12 august, p. 2; *Albina*, 1866, 1, nr. 49, 31 iulie/12 august, p. 4.

²³ *Telegraful român*, 1869, 17, nr. 60, 31 iulie/12 august, p. 2.

²⁴ *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 7.

²⁵ Vasile Moga (1774-1845) născut la Sebeș. Episcop ortodox al Transilvaniei între 1810-1845.

Presa anunța că în ședința consistorială sibiană din 19 septembrie 1870 se aproba concurs pentru 3 stipendii ale fundației episcopului Moga²⁶. Prima bursă, de 200 fl. se adresa studenților la Universitate sau Politehnică, iar celelalte 2, a câte 50 fl. fiecare, erau oferite gimnaziștilor sau studenților la școlile reale. Doritorii trebuiau să trimită la Consistoriul arhiepiscopesc din Sibiu actele necesare, care să certifice că erau români ortodocși, aveau rezultate bune la studii, erau lipsiți de mijloace materiale, iar în acel moment nu beneficiau de vreun alt stipendiu la o altă fundație. Cei care făceau dovada de rudenie cu episcopul aveau un regim preferențial.

La fel ca și în cazul Fundației Moga, despre Fundația Francisc-Iosifiană informațiile s-au redus la anunțarea unor concursuri. Întrucât patru stipendiști ai Fundației au încălcat statutele acesteia, eforia arhiepiscopescă a scos locurile la concurs, fără însă a indica litera statutului sau a preciza motivele concrete din cauza cărora s-a ajuns la acea situație²⁷. Aflăm doar că este vorba despre 2 stipendii, a câte 200 fl. v.a., pentru studii superioare și alte 2, a câte 100 fl., pentru studenții de la academii din Imperiu. Documentele necesare erau atestate de maturitate, de paupertate, de moralitate, de botez în religia ortodoxă, toate înaintate mitropolitului ca președinte al fundației.

Una dintre familiile cu greutate în mediul cultural, politic și național românesc a fost familia Mocioni²⁸, care a creat o rețea de stipendii pentru tinerii români interesați de studiile universitare. Inițiativa bine-venită și apreciată a dat roade, astfel că în deceniul 1861-1870 prin intermediul Fundației Mocioni au fost acordate peste 240 de burse²⁹.

Despre această fundație singura informație din presă a provenit din *Familia*³⁰, căreia Vincențiu Babeș i-a oferit o statistică a stipendiilor și ajutoarelor distribuite pe anul școlar 1864-1865. Este vorba despre o listă care cuprindea

²⁶ *Telegraful român*, 1870, 18, nr. 76, 24 septembrie/6 octombrie, p. 4.

²⁷ *Ibidem*, 1866, 14, nr. 69, 1/13 septembrie, p. 4.

²⁸ Mocioni – familie de oameni politici și intelectuali români din Banat. Pentru perioada de care ne-am ocupat s-au remarcat Andrei Mocioni (1812-1880) academician, membru al Senatului Imperial din Viena între 1860-1867 și Alexandru Mocioni (1841-1909), nepot al celui dintâi, deputat în Parlamentul de la Budapesta (1865-1874), primul președinte al Partidului Național Român din Banat și Ungaria, creat în 1869.

²⁹ George Cipăianu, *Stipendii acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1866-1870*, în *AIIA Cluj*, 22, 1979, p. 429-446.

³⁰ *Familia*, 1865, 1, nr. 4, 5/17 iulie, p. 7-8.

33 de nume ale tinerilor care s-au bucurat de ajutoare, răspândiți la studii în mai multe orașe din Imperiu sau din afara acestuia. Cei mai mulți bursieri, 9 la număr, studiau la Pesta; era vorba despre 7 juriști și 2 elevi la gimnaziu, care au beneficiat de sume cuprinse între 200 și 60 fl., apoi în Arad și Timișoara, câte 4 bursieri pentru fiecare centru, toți elevi ai gimnaziilor, care au primit între 80 și 24 fl. fiecare, cea mai mare sumă revenind unui elev în clasa a VII-a de gimnaziu, iar cea mai mică unui boboc din anul I gimnazial. La Viena erau 3 juriști, cu burse de 100, 50 și 40 fl. Zece burse s-au repartizat spre Beiuș, Oradea, Debrețin, Seghedin și Lugoj, câte 2 pentru fiecare centru, destinate elevilor de la gimnaziu și cuprinse între 200 și 50 fl., cea mai mare, de 200 fl., fiindu-i repartizată lui Victor Babeș, elev în clasa a II-a la Gimnaziul din Lugoj. Ultimele 3 burse au aparținut unor elevi de la gimnaziile din Sibiu și Crișul Mare și pictorului Nicolae Popescu, student la Roma, unde se perfecționa în arta picturii. Suma totală pentru cele 33 de burse se ridica la 3.000 fl., dar la aceasta s-au adăugat ajutoare în bani pentru doi tineri săraci cu rezultate foarte bune la învățătură, unul elev în clasa a V-a la gimnaziul din Timișoara și cel de-al doilea student la școala reală din Vârșeț.

În ciuda faptului că nu am recuperat alte informații din presă despre această asociație, din lista publicată prin bunăvoința lui Vicențiu Babeș putem desprinde câteva concluzii. În primul rând, observăm că a existat un număr mare de beneficiari ai fondului, iar aceștia nu au fost doar studenți, ci și elevi. Având în vedere sumele vehiculate putem aprecia că situația financiară a fost una modestă, nu a existat un capital de zeci de mii de florini care să facă dovada unei abundențe materiale. Este însă laudabil că repartitia fondurilor nu a ținut cont de criteriul geografic, iar fondatorul, deși bănățean, a oferit tuturor tinerilor români ortodocși posibilitatea de a primi sprijin, singura condiție fiind bazată pe meritocrație.

În biserica ortodoxă au existat fundații întemeiate de oameni cu stare, care au dorit să ofere ajutoare, exprimând foarte clar opțiunea privind destinația banilor. Sunt însă asociații care nu s-au impus conștiinței colective, întrucât le-a lipsit anvergura materială. Ziarele, prin informații scurte, mici anunțuri sau comunicate, ne-au făcut cunoscute câteva dintre acestea.

Așa au fost Fundația Arhimandritului Patriciu Popescu³¹, direcționată spre ajutorarea bibliotecii Institutului Teologic din Arad, Fundația baronului

³¹ *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 5.

Forray³², pentru ajutorarea persoanelor care ocupau postul de învățător în localitatea Săvârșin, Fundația lui Coloman Almásy³³, pentru preoții și învățătorii din Chitighaz.

Presa a semnalat cazul unor persoane foarte bogate, care și-au permis să întemeieze fundații, un exemplu în acest sens fiind cel al Anei Alexandrovici, născută Popovici, din Lugoj, decedată în 29 aprilie 1865³⁴. Fiică de negustor și soție de avocat fără urmași, aceasta lăsa în urmă o avere ce cuprindea o casă mare în Lugoj, două livezi, două vii, mai multe hectare de pământ, bani și obiecte din aur și argint. Dorința testamentară prevedea înființarea a patru fundații, de a căror administrare urma să se îngrijească parohia ortodoxă de Lugoj. Pentru creșterea fetelor s-a preconizat întemeierea Fundației Ortodoxă Răsăriteană a Anei Alexandrovici³⁵, căreia i s-au lăsat ca moștenire locuința, împreună cu o sumă de bani pentru construirea unei anexe care să mărească astfel spațiul inițial. Cerința fondatoarei era ca învățătorii să fie români ortodocși, să aibă cunoștințe suficiente pentru a pregăti o fată pentru viață și să cunoască mai multe limbi străine (obligatoriu germana sau franceza). Apoi erau prevăzuți 8.000 fl. pentru înființarea unei Fundații pentru ajutorul studenților români, alte 8.000 pentru o Fundație a văduvelor române ortodoxe din Lugoj, 2.000 fl. pentru o Fundație a românilor ortodocși săraci din oraș. Pentru realizarea tuturor fundațiilor menționate, testamentul prevedea funcționarea unei epitropii constatatoare, alcătuită din șapte persoane, credincioși români ortodocși, dintre care două erau indicate ca fiind protopresbiterul de Lugoj și cel mai bătrân paroh din oraș, ceilalți cinci fiind laici³⁶.

În 1873, pe teritoriul Consistoriului din Oradea activau 13 fundații, cu un capital total de aproape 20.000 fl.³⁷.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Telegraful român*, 1865, 13, nr. 47, 17/29 iunie, p. 1-2; *Albina*, 1866, 1, nr. 83, 26 octombrie/7 noiembrie, p. 2-4.

³⁵ Victor Lăzărescu, *Fundațiile lugojene în sprijinul elevilor și studenților bănățeni*, în *MB*, 35, 1985, 11-12, p. 128-138; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 236; Dorel Cherciu, *Biserica și societate. Eparhia Caransebeșului în timpul episcopului Ioan Popasu (1865-1889). Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 2001, p. 236.

³⁶ *Telegraful român*, 1865, 13, nr. 48, 20 iunie/2 iulie, p. 1-2.

³⁷ Lista fundațiilor și a capitalului aferent fiecăreia se găsește în Protocolul sinodului eparhial Arad din 1873, fiind discutată în ședința a IV-a din 18/30 aprilie 1873. Dintre fundații s-au

Nu a existat, în presă, o abundență a informațiilor privind fundațiile bisericești, ci mai degrabă doar știri cu caracter general, cu ajutorul cărora se pot contura câteva constatări. Crearea de fundații a fost un curent prezent în cadrul ambelor biserici românești, încadrat într-o preocupare generală a vremii, cu mențiunea că românii aveau deficiențe la acest capitol, comparativ cu alte națiuni. Desigur, orice efort de a întemeia o atare asociație de ajutorare putea primi numele de fundație, în conformitate cu dorința întemeietorului, dar organizații solide, care să-și dovedească în termeni reali utilitatea nu au fost foarte multe. Este vorba despre deosebiri care s-au impus din punct de vedere material și care au creat diferențe majore între asociațiile denumite generic cu acest titlu și preluate sub această formulă și în presă. Nu pot fi comparate fundațiile cu un capital de câteva sute de mii de florini, gen Gojdu, cu simple fundații întemeiate în diferite localități, care se bazau pe sume nesemnificative, deși niciun efort nu trebuia ignorat. Pentru puține dintre fundațiile despre care s-a făcut vorbire în presă avem informații complete, majoritatea materialelor fiind sumare. Totuși se poate aprecia că scopul acestor instituții era, în primul rând, acela de a oferi sprijin material tinerilor dornici de învățătură, apoi pentru susținerea preoților sau bisericilor, uneori pentru scopuri culturale. Pentru a putea beneficia de sumele aflate în conturile fundațiilor trebuiau îndeplinite anumite condiții, întotdeauna prevăzute în actele testamentare care reglementau funcționarea organizației. Regulile generale pentru tinerii doritori în obținerea unor burse se refereau la situația școlară, cea financiară și de cele mai multe ori, la apartenența confesională. Orice încălcare sau nerespectare a prevederilor inițiale atrăgea după sine retragerea beneficiului. Ziarele românești nu au oferit informații din care să rezulte o imagine clar conturată a acestui tip de asociații, nici în privința numărului lor exact, nici în ceea ce privește situația materială, ci au acreditat mai degrabă faptul că acest gen de preocupare exista printre români, iar rezultatele s-au tradus prin susținerea formării unei elite intelectuale sau ecleziastice.

amintit: Fundația Zsigaiănă (18.000 fl.), Fundația Faur (1.500 fl.), Fundația Rozsa (840 fl.), Fundația Takácsi (840 fl.), Fundația Ioanovici (200 fl.), Fundația Crăciun Papu (200 fl.) – toate în Oradea și Fundația Contesei Csáky din Apateul Unguresc (1.700 fl.), Fundația Venter în Borodul Mare (80 fl.), Fundația Nicolae Zsiga din Beiuș (4.000 fl.). Vezi raportul integral în *Lumina*, 1873, 2, nr. 22, 29 aprilie/11 mai, p. 7.

Un capitol special în istoria actelor de caritate a fost crearea fondurilor pentru urmașii preoților, acestea fiind prezente atât în biserica ortodoxă, cât și în cea greco-catolică.

Despre Fondul preoteselor ortodoxe văduve există puține referiri în presă. Ziarul oficial al mitropoliei a publicat circularul nr. pres. 338, din 6 decembrie 1871, al mitropolitului Andrei Șaguna³⁸, în care se anunța dispoziția testamentară conform căreia fondului îi revenea surplusul realizat din veniturile tipografiei arhidiecezane, estimat la 500-600 fl. Hotărârea a iscat nemulțumiri în rândul unei părți a clerului, care a găsit potrivit să-și exprime dezacordul în ziarul brașovean *Gazeta Transilvaniei*. Astfel, un articol anonim venit „de lângă Mediaș” obiecta față de decizia lui Șaguna³⁹, atacând-o din mai multe puncte de vedere. În primul rând, suma decisă spre a spori capitalul fondului era socotită insuficientă, date fiind condițiile dificile de subzistență ale multor văduve de preoți. Prin analogie, întrucât și situația materială a preoților era nesatisfăcătoare, autorul era nemulțumit că nu s-au alocat fonduri și pentru această categorie. Punctul nevralgic era însă tocmai decizia mitropolitană privind gestionarea sumelor obținute din activitatea tipografiei. Considerând că doar proprietarilor legali li se putea permite să dispună prin dispoziții testamentare repartizarea anumitor fonduri, autorul credea că Șaguna și-a depășit mult atribuțiile. Astfel, în calitate de administrator temporar al tipografiei, acesta nu ar fi trebuit să direcționeze fondurile unei instituții ce era proprietatea arhidiecezei și nu personală, creând în acest fel un precedent periculos pentru biserică și cauzând complicații neprevăzute. Pentru a-și susține teoria, autorul aducea în discuție administrarea averii arhidiecezane, asupra căreia nici consistoriul și nici președintele acestuia nu aveau puterea de decizie, fără acordul sinodului arhidiecezan care stabilea bugetul anual. Prin urmare, eforia arhidiecezană era somată public să lămurească de ce testamentul mitropolitului a fost extins asupra unor bunuri ce erau proprietatea arhidiecezei, cerându-se totodată explicații legate de suma stabilită pentru fondul văduvelor preotese, cei 500-600 fl., sumă despre care autorul articolului credea ar fi trebuit hotărâtă de o adunare sinodală și nu de o singură persoană, chiar dacă era vorba despre mitropolit. Nu am găsit însă în *Telegraful român* sau în paginile altor ziare românești vreun răspuns din partea forurilor mitropolitane.

³⁸ *Telegraful român*, 1871, 19, nr. 99, 9/21 decembrie, p. 1.

³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1872, 35, nr. 2, 5/17 ianuarie, p. 2.

În restul provinciei, în protopresbiteratul Timișoarei, protopopul Meletie Dreghici invita clerul și poporul la o adunare generală, în 17/29 septembrie 1872, pentru a discuta despre înființarea unui fond în favoarea văduvelor de preoți și a orfanilor acestora⁴⁰. Lăudând inițiativa, ziarul eparhiei ortodoxe de Arad accentua că inițiativa era în conformitate cu „autonomia și constituționalismul bisericii”⁴¹, recomandând și învățătorilor să urmeze exemplul.

În ceea ce privește Societățile de lectură ale tinerilor ortodocși⁴², acestea lipsesc aproape total din presa vremii. Singura excepție a fost societatea teologilor din Arad, care a editat ziarul *Speranța*, în care s-au publicat, în câteva rânduri, informații despre asociația literară.

În primul său număr⁴³ revista a făcut o prezentare a societății, înființată la 26 octombrie 1867. Expunerea, semnată de notarul Zaharia Popovici, s-a dorit un raport pentru anul școlar 1867-1868. Înființată la inițiativa unui grup de clerici și având sprijinul profesorilor de la Institutul teologic arădean, asociația avea drept scop lecturarea foilor periodice, a opurilor nou apărute, audierea unor comunicări științifice, ținta finală fiind îmbogățirea nivelului de cultură al membrilor. Pe parcursul primului an de activitate s-au derulat 19 întâlniri, pentru toate existând protocoale consemnate de notarul Societății. Schema de conducere cuprindea posturi care s-au regăsit în asociații similare: președinte, notar, bibliotecar, casier, dar și un controlor teolog de curs. Biblioteca ocupa o parte specială a raportului. Aceasta cuprindea 338 volume de carte, cu predilecție din domeniul teologic, dar și o colecție de ziare, apărute după 1850, fiind consemnată cu satisfacție trimiterea gratuită a ziarelor *Transilvania* și *Amvonul*. Informațiile legate de fondurile aflate în casa societății erau minime. Nu existau date despre taxa plătită de membri, despre felul în care se colectau banii, publicându-se doar mențiunea că mai multe persoane au făcut donații în folosul asociației. În primul an de existență s-au prezentat 38 de elaborate științifice, cele mai multe fiind cuvântări bisericești sau nuvele.

Peste alte câteva numere⁴⁴ în ziar se publica un nou Raport, semnat de același Zaharia Popovici, care prezenta activitatea pe anul școlar 1868-1869,

⁴⁰ *Lumina*, 1872, 1, nr. 4, 1/13 septembrie, p. 16.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 6, 10/22 septembrie, p. 24.

⁴² Despre societățile culturale ale tinerilor români vezi Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică, 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 33-50.

⁴³ *Speranța*, 1869, 1, nr. 1, 1/13 februarie, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 5, 1/13 aprilie, p. 37.

încă aflat în derulare în acel moment. Cu excepția bibliotecarului și notarului, în funcțiile de conducere regăsim alte persoane. Prima ședință a avut loc la data de 26 noiembrie, pentru semestrul I fiind întrunite 9 asemenea adunări. Constatăm o creștere a fondului bibliotecii, care a înregistrat 428 volume de carte, 18 ziare românești, 1 ziar maghiar și 3 periodice germane. Tot la capitolul noutăți, raportul menționa înființarea unui cabinet de lectură, dar și stabilirea unor relații de colaborare cu teologii de la institutele teologice din Sibiu, Caransebeș și Cernăuți, în ședințele societății citindu-se corespondența primită de la aceștia, o lectură cu accente naționale, patriotice.

Odată cu reparația *Speranței*, știrile despre Societatea de lectură a teologilor arădeni reapar în paginile gazetei. În numărul 2 din 1872⁴⁵, s-a descris ședința de constituire pe anul în curs, din data de 1 noiembrie 1871. Era punctată cuvântarea profesorului Iosif Goldiș, în calitate de conducător al Societății, care s-a concentrat pe starea actuală a clerului și a bisericii ortodoxe, dar și pe misiunea preoților în ajutorarea națiunii, extinsă de la rolul de păstori spirituali, până la acela de propagatori ai luminării culturale. Corespondența amintea doar numirea celor 5 oficiali din comitetul de conducere, în frunte cu președintele Georgiu Popovici, aleși în unanimitate.

Un material cuprinzător despre gruparea literară arădeană se regăsea în numărul 7⁴⁶, unde a fost publicat integral Statutul societății. Dezbătut în ședința a VIII-a, din 4 ianuarie 1872, semnat de președintele și notarul în funcție, actul a fost aprobat de episcop la 14 martie 1872. Documentul cuprindea 37 de paragrafe, împărțite în 7 capitole: scopul, mijloacele, membrii, obligațiile membrilor, drepturile membrilor, oficialii și modificarea statutelor. Sunt prevederi obișnuite, care au apărut și în cazul altor asociații de lectură. Ca și procedură de funcționare, cu excepția ședințelor de lucru, era prevăzută o ședință publică anuală, dar și „prelegeri publice”, desfășurate la una, două sau trei luni, în care erau prezentate „comunicate științifice”. La această ultimă categorie de întruniri puteau participa, pe lângă membri, doar persoane invitate, care plăteau o taxă pentru „favoarea” de a fi oaspeți. Statutul definește 3 categorii de membri: ordinari – elevii Institutului teologic, părinți – cei care ofereau ajutor de

⁴⁵ *Ibidem*, 1872, 3, nr. 2, 15 ianuarie, p. 17. Vezi și Maria Berényi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea. 1821-1918. Documente*, Giula, 1991, p. 49-50.

⁴⁶ *Speranța*, 1872, 3, nr. 7, 1 aprilie, p. 6-8.

orice fel societății și onorari – persoane publice cu merite deosebite în biserica ortodoxă sau viața culturală a românilor, cărora li se conferea această calitate.

Nu existau clauze speciale, regulamentul de funcționare fiind asemănător cu alte acte similare. Despre ședința publică anuală, ziarul publica un singur anunț⁴⁷, legat de întrunirea acesteia, fără a oferi detalii despre desfășurare.

Singura publicație, cu excepția propriului ziar, care a oferit informații despre Societatea arădeană a fost *Familia*⁴⁸, unde s-a publicat un foarte scurt anunț despre ședința inaugurală din toamna lui 1872. Nici *Telegraful român* și nicio altă publicație cu simpatii ortodoxe nu a publicat articole despre grupul de lectură din Arad. O explicație ar fi că asociația avea propriul ziar, unde se ofereau toate informațiile, astfel încât conducerea Societății nu a trimis știri către alte redacții.

Același ziar publica, în același ton laconic, câteva rânduri despre societățile de lectură ale teologilor din Caransebeș și Sibiu. Era consemnată ședința de inaugurare de la Caransebeș, din 5/17 octombrie 1872, sub președinția prof. Filaret Musta⁴⁹, aceleași date sumare existând și pentru Sibiu, unde prima adunare a avut loc pe data de 1 octombrie, sub conducerea profesorului Ioan Popescu⁵⁰. Se menționa că societatea sibiană tipărea o publicație proprie sub numele de „Musa”⁵¹, fără a se oferi alte detalii.

Societățile ortodoxe nu au avut o vizibilitate excesivă în ziarele vremii, comparativ cu cele ale bisericii unite, un motiv fiind și acela că au fost mai puțin numeroase. Excepția grupului literar-bisericesc de la Arad confirmă regula. Marele avantaj pentru acesta a fost faptul că, având propria revistă a avut asigurată mediatizarea. *Telegraful* mitropolitan s-a ținut departe de acest gen de subiecte și, așa cum era de așteptat, în presa de coloratură ortodoxă nu am găsit informații despre societățile de lectură unite.

În ceea ce privește organizarea, funcționarea, modul de desfășurare al acțiunilor și scopul societăților, liniile generale au fost aceleași, ca și cele regăsite în biserica unită, astfel încât putem spune că a existat un model, urmat de către organizatori.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 11, 1 iunie, p. 92.

⁴⁸ *Familia*, 1872, 8, nr. 48, 26 noiembrie/8 decembrie, p. 11.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 44, 29 octombrie/10 noiembrie, p. 11.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

Un alt punct comun a fost legat de susținătorii acestor asociații. Erau personalități ale vieții ecleziastice și culturale, reprezentative pentru zona geografică în care funcționa organizația, dar uneori cu reverberații naționale.

Un loc central în rapoartele trimise spre publicare au ocupat bibliotecile societăților, de unde se poate deduce importanța acordată acestora. Se constată o preocupare pentru îmbogățirea fondului de carte, uneori în paginile ziarelor fiind desfășurate listele noilor achiziții sau ale persoanelor care s-au învrednicit să ofere donațiile. Ca o notă aparte, merită subliniat locul pe care-l ocupă ziarele românești pe rafturile bibliotecilor. Pe lângă multitudinea de titluri, apare îmbucurător faptul că redacțiile unor gazete de peste Carpați au ales să-și trimită numerele în Transilvania.

Materialele apărute în presă au sosit pe adresele redacțiilor fiind expediate de oficiali ai societăților, mândri de propriile realizări pe care doreau să le facă cunoscute publicului larg, poate chiar în speranța obținerii unui sprijin material din partea unor confrăți binevoitori.

Fără a întemeia neapărat fundații care să le poarte numele au existat creștini care au întocmit testamente, prevăzând împărțirea averii lor în scopuri caritabile. Așa a fost cazul familiei Nedelcu Alexandru, proprietar în Pesta, care împreună cu soția sa Ana, născută Hauptman, au dispus prin act testamentar ca întreaga avere de 40.000 fl. să fie utilizată pentru înființarea, la Lugoj, a unui Institut pentru creșterea copiilor români săraci⁵². Recunoscător pentru gestul de binefacere, episcopul Popasu a emis circularul Nr. 1284/1866 prin care ruga preoții ca numele donatorilor să fie pomenit în toate bisericile diecezei „în vecii vecilor”. Consistoriul diecezan, adunat în ședință extraordinară la 22 septembrie 1866, mulțumea binefăcătorilor și aproba fără rezerve gestul episcopului⁵³.

Ioan Crișan din Păuliș a oferit bisericii ortodoxe din localitate, prin dispoziție testamentară, a treia parte a averii sale, lăsând la latitudinea preotului modul de utilizare a banilor⁵⁴.

Există și persoane care nu au considerat confesiunea o piedică în relațiile interumane, ci dimpotrivă au socotit de cuviință să ofere ajutor tuturor românilor. Un exemplu relatat de *Federațiunea* a fost cazul lui Ioan Gabriel Vaida⁵⁵. Fost

⁵² Vezi *Telegraful român*, 1866, 14, nr. 80, 9/21 octombrie, p. 2; *Albina*, 1866, 1, nr. 75, 5/17 octombrie, p. 2; Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 240.

⁵³ *Albina*, 1866, 1, nr. 75, 5/17 octombrie, p. 2.

⁵⁴ *Speranța*, 1871, 2, nr. 3, 3 februarie, p. 24.

⁵⁵ *Ibidem*, 1869, 2, nr. 21, 16/28 februarie, p. 4.

casier la banca austriacă din Sibiu, decedat la 1 februarie 1869, acesta a dorit ca averea sa să fie împărțită atât ortodocșilor, cât și greco-catolicilor din mai multe comunități românești. Astfel, testamentul prevedea crearea de stipendii în favoarea studenților români lipsiți de mijloace materiale, fără deosebire de confesiune, pentru care aloca 4.000 fl., oferind alte 3.000 fl. școlii greco-catolice din Glod, locul său natal. A stabilit ajutoare pentru mai multe biserici: cea greco-catolică din Glod, cea greco-catolică din Sibiu, dar și pentru biserica ortodoxă din suburbia Josephstadt din Sibiu și cea din Cluj. Pentru susținerea Astrei actul testamentar prevedea o donație de 200 fl., în ultima clauză specificându-se ca sumele rămase să fie împărțite între spitalul Francisc Iosif din Sibiu și spitalul Carolineu din Cluj. Deși averea nu a fost considerabilă, ridicându-se la maximum 10.000 fl., Vaida a dorit ca beneficiarii acesteia să fie români, fără a condiționa ajutorul de apartenența confesională. A direcționat fondurile spre domeniile cu probleme, oferind donații studenților săraci, dar merituoși, școlilor, bisericilor, neuitând însă nici latura culturală și pe cea umanitară. Gestul său, apreciat de *Federațiunea*, era oferit ca un exemplu de urmat, în speranța că rezultatele pozitive nu vor întârzia să apară în cel mai scurt timp.

În aceeași termeni elogioși vorbea ziarul *Patria*⁵⁶ despre Iova Popovici⁵⁷, al cărui testament prevedea ca întreaga avere să fie folosită în scopuri naționale și culturale, beneficiari fiind românii, fără deosebire de confesiune.

Donațiile testamentare, deși nu au fost ceva neobișnuit, nu au reprezentat totuși un fenomen de masă. Cazurile unor persoane care au ales să ofere întreaga avere bisericii, școlii sau pentru susținerea unor scopuri culturale au apărut semnalate în paginile ziarelor, însoțite de mulțumiri și de îndemnul adresat tuturor celor cu posibilități de a urma asemenea exemple. În general, donatorii au avut în vedere ajutorarea confesiunii căreia îi aparțineau, dar au fost și exemple în care nu s-a ținut cont de acest lucru. Cea mai mare parte a banilor au fost destinați bisericilor, învățământului, creării unor fundații spre ajutorarea tinerilor studioși. Scopurile culturale sau caritabile au apărut mai rar în actele testamentare.

Ambele biserici românești au avut printre enoriași oameni cu stare care au ales să redacteze testamente în favoarea instituțiilor ecleziastice. Desigur,

⁵⁶ *Patria*, 1871, 1, nr. 17, 27 noiembrie/9 decembrie, p. 3.

⁵⁷ Gesturile lui Iova Popovici, negustor în Lugoj au mai apărut în presă, acesta primind mulțumiri publice pentru ajutoarele trimise bisericii din Cristian, județul Brașov, locul nașterii sale. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, 1869, 32, nr. 91, 26 noiembrie/8 decembrie, p. 2.

aici nu am luat în discuție ierarhia ortodoxă, ai cărei membri au făcut importante donații și în timpul vieții, întreaga avere fiind oferită altarului pe care l-au slujit, ori unor scopuri școlare, caritabile.

Eforturile depuse pentru înființarea fundațiilor sau pentru acțiunile caritabile au ajuns în media românească și au fost făcute cunoscute publicului larg, iar încercările fondatorilor au fost lăudabile, mai ales dacă avem în vedere necesitatea unor asemenea acțiuni printre români, deficitari la acest capitol.

FOUNDATIONS, FUNDS, READING SOCIETIES, DONATIONS AND WILLS IN THE ORTHODOX CHURCH, MENTIONED BY THE PRESS (1865-1873)

Abstract

The foundations and the fund raisings were among the charitable activities in the second half of the 19-th century together with the reading societies, donations and last wills in favour of the church.

The press was used as a means of advertising the donors. The press did not give much information about these institutions of charity and help, we find rather general information about them. The institutions were meant to support the young students, priests and the church. The Romanian papers offered information to prove the Romanians' concern in supporting them. The outcome of their effort was the formation of the intellectual and ecclesiastical elite.